

[PATIT TRACTAT SOBRA LO REGIMENT EN TEMPS
DE HEPIDÈMIE] (SEGLE XIV). EDICIÓ I
ESTUDI LINGÜÍSTIC

INTRODUCCIÓ

1. El *Patit tractat sobre lo regiment en temps de hepidèmie*, del segle xv, és una peça més de la copiosa producció mèdico-farmacèutica catalana medieval. El seu indiscutible valor cultural i lingüístic la feien mereixedora d'una edició íntegra i acurada com la que oferim aquí,¹ acompanyada d'un breu estudi lingüístic.

El manuscrit

2. Atès que hem treballat sobre les fotocòpies del text que comprèn els folis 287-293 d'un còdex que es conserva a la Biblioteca Vaticana (sign. 4797), reproduïm la descripció que en féu Bastero: «Aquest Código és in 4.º enquadernat ab cubertas de vaqueta vermella ab sinc tatxas de llautó demunt de cada cuberta, una al mig y las 5 a las cantonadas, a modo de llibre de cor, y ab gafets de llautó. Lo caràcter és antic y forma a manera de estampa antiga y los títols són de lletra vermella y las cap-lletras també vermellas y un poc pintadas o miniadas. Y és escrit en paper molt doble com ara lo que se usa en temps antic. En la part on los llibraters solan fer lo títol hi ha un paper atacat ab lletra formada y quasi romànica feta de un dels escriptors de la Vaticana que judico és de temps del Papa Paulo V; queda lo següent "Introduit. ne .dell.arte del Segni di Joannitii et altro"».²

En una nota de lletra molt menuda del mateix Bastero, redactada en un petit paper inserit entre els folis 21 i 22, diu aquell que, al

1. Ens plau d'expressar aquí el nostre pregon agraïment als Doctors Joan Bastardas, Amadeu-J. Soberanas i Ramon Jordi González per diversos i valuosos suggeriments sobre el text publicat.

2. Antoni Bastero, *Miscelánea provenzal*, ms. 239 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, f. 22.

començament del còdex, abans de començar el llibre, hi ha uns fulls «de lletra antiga, però no tan formada com la del llibre» on es pot llegir «en aquest any 1430». Aquesta data, juntament amb les característiques paleogràfiques i lingüístiques, conviden a considerar el manuscrit de la segona meitat del segle xv.

Còpies

3. L'única còpia que coneixem és la d'Antoni de Bastero³ (1675-1737),⁴ que va dur a terme durant la seva estada a Roma (entre el 1710⁵ i el 1724 aproximadament). Ara bé, es tracta d'una còpia fragmentària tot suprimint el text que va de 7.3 a 8.20, de 9.5 a 9.23, de 9.24 a 11.3 i d'11.7 a 12.15. La selecció del text estava probablement en funció dels interessos de l'erudit català, interessos que eren bàsicament filològics, com ho testifiquen tant el fet que els paràgrafs no transcrits contenen majoritàriament receptes, sovint en llatí, com el subratllat de mots considerats interessants filològicament, amb alguna nota marginal (*cf.*, l'apèndix).

La transcripció de Bastero, més aviat paleogràfica, en general sense desenvolupament de les abreviatures, és força correcta. Només observem lleus distraccions com *labdemiz*, 2.14, per *labdenum*, *ussells* per *ossels* 3.13, *digesta* per *digessta* 4.2, *inmoderats* per *inmoderat* és 4.5.

Edicions

4. Fins ara només ha aparegut una edició del *Patit Tractat* (basada, però, en la còpia de Bastero), la que Font i Sagué va incloure en la seva *Història de les Ciències Naturals a Catalunya del segle IX al segle XVIII* (Barcelona, 1908; ed. facsimil, Barcelona, 1978). A més de basar-se en una còpia parcial, incompleta, el text publicat està reblert d'errors d'interpretació i d'errades d'impremta; així, hi trobem *paquetors* per *paquedors* 1.11, *aruça* per *aruga* 3.15, *triaya* per *triaga* 6.6, *pues* per *pus* 2.22, *escayrosa* per *escaviosa* 6.20, *bosí* per *bosí* 6.22, *forsosa* per *foriosa* 9.5, *murtra* per *murta* 2.22, etc. Es tractava d'un text inservible per a un estudi lingüístic.

3. Que comprèn els folis 21 v-22 de la *Miscelánea provenzal* (*vid.* nota anterior), sobre el corrent de la qual podeu veure F. Miquel Rosell, *Inventario General de Manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, I (Madrid 1958), 319-325.

4. Sobre la seva vida i activitats, *cf.* Pere Bohigas, *Gran enciclopèdia catalana*, s. v. Bastero, i «Bastero i els orígens de la llengua catalana», «Miscel·lània Fabra», Buenos Aires, 1943; Rosa M. Postigo, *Contribució a l'estudi d'Antoni de Bastero*, «Anuario de Filología», I, 1975, 497-512.

5. Sembla que aquest és l'any de l'anada a Roma —i no el 1709, com s'havia dit— (*cf.* Postigo, *op. cit.*, 497, nota 1).

Filiació del manuscrit

5. El manuscrit que presentem és sens dubte la còpia d'una obra anterior:

1) per diversos errors de lectura (*escamosa* per *escaviosa* 3.6) o confusions de lletra ([*Sàndils*] *muscellini* 1.16 i [*Sàndils*] *mustacellins* 2.18).

2) per la subsistència d'alguns arcaïsmes, impropis de la llengua del segle xv, com *leyt* «llet»; *peys* «peixos».

Aquest tractat català, del qual és còpia el text que transcrivim, és, al seu torn, una traducció del llatí, com fan ostensible: 1) certes faltes de concordança; 2) construccions del tipus «serà vist al metge» i d'altres (*cf.* *Sintaxi*, especialment §§ 15, 16 i 18).

L'autor

6. Malgrat el títol de l'obra, *Patit tractat per lo Reverent mestra Arnau de Vilanova*, aquest no n'és l'autor, com ha demostrat el P. Batllori, car «no correspon a cap text llatí arnaldia, el qual, si hagués existit, no s'hauria mai perdut, ans hauria passat a les grans edicions arnaldianes del segle xvi posat el gran interès que el tema suscità fins al 1600. Fora d'això, la manca absoluta d'aquell ordre tan característic de tota la producció espiritual i mèdica d'Arnau de Vilanova, i el fet de no ésser esmentada aquesta obra per tants metges que posteriorment escriviren sobre la pestilència, ens confirmen que es tracta d'una falsa atribució».⁶ El comentarista apunta la possibilitat d'atribuir aquesta obra a Antoni Ricart, per la presència en el mateix còdex d'obres d'aquest metge català.

El P. Batllori descarta igualment, com a infundada, la suposició de Bastero, Torres Amat, Hauréau i Sarton, que el *Patit Tractat* sigui la versió provençal de la «*Recepta alectuarii mirabilis praeservantis ab epidemia*, inclosa en les grans edicions arnaldianes del s. xvi».⁷

La nostra edició

7. Per a la nostra edició, desenrotllem les abreviatures, i representem les lletres corresponents en cursiva, menys quan són citades en el nostre estudi. La nota tironiana és transcrita per *e*, car en molts altres casos apareix la conjunció copulativa explícitament escrita així.

6. Arnau de Vilanova, *Obres catalanes*, II, *Escrits mèdics*, a cura del P. Miquel Batllori, S.I. (Barcelona 1947), p. 58.

7. *Ibidem*, nota 10.

Quant a la separació de mots, ajuntem les parts d'un mot gràficament separades (*e notareu* → *enotareu*) i separem els mots que apareixen units (*dela* → *de la*), si cal amb un punt volat (*quis* → *qui·s*), amb guionet (*mescley* → *mescle-y*) o amb apòstrof (*destiu* → *d'estiu*).

Suplim les lletres oblidades tancant-les entre [] i assenyaem les sobreretes entre < >. Regularitzem l'ús de majúscules i minúscules i apliquem la puntuació i l'accentuació segons la normativa de l'Institut d'Estudis Catalans.

Tret d'això, hem procurat transcriure el text amb el màxim de fidelitat.

Per tal de facilitar les referències al text, al costat del número de cada foli, al marge, hem posat una xifra que va de l'1 al 13 per indicar els folis successius. Cada foli porta igualment les línies numerades, corresponents al text. Així, una referència 8.2 remet a la línia 2 del foli 8.

NOTES LINGÜÍSTIQUES

8. Atesa la limitació de l'espai, posarem en relleu els trets més destacats de fonètica, morfologia i sintaxi que presenta el text, i ajornem per a una altra ocasió el seu estudi exhaustiu. Al glossari inclourem tant mots no registrats com mots medievals que poden oferir dificultats als que no tenen contactes amb autors de l'edat mitjana. Assenyaem amb un asterisc (*) aquells mots que constitueixin una variant formal, que continguin un significat no recollit fins ara als diccionaris històrics o bé que són registrats sense documentació antiga; i amb dos asteriscs (**) les unitats lèxiques revelades a partir d'aquest text.

FONÈTICA

Vocalisme

9. En el vocalisme tònic, cal remarcar el diftong arcaic *-ei-* (< *-ai-* < llat. *-ACT-*) del mot *leyt* 3.8, 12.25 «llet», si bé la variant monoftongada no hi manca: *let* 12.13 i el derivat verbal *alet* 12.13 'alleti' i és l'única forma en els derivats de *FACTU*: *fet* 2.7, 13.15; *fets* 2.6; *feta* 2.14, 3.9, 5.22; 7.12, 8.1, 10.13, 11.3, 12.5; *fetas* 5.4, 11.14, 12.8.

El vocalisme àton permet fàcilment de situar el copista dins del català oriental. Efectivament, el text ens ofereix múltiples mostres de la neutralització de *a* i *e* en posició inicial, interior i final, tant en mots populars com cultes: *Medona* 1.2 Madona, *velor* 2.16 valor,

metí 4.18 matí, *lexativa* 5.23 laxativa, *segnia* 9.12 sagnia; *paquedo* 1.11 pecadors, *enagetiú* 5.8 enagatiu, *case* 4.19 casa, *cambre* 1.13 canbra, *hepidèmie* 1.5-6 epidèmia, *patit* 1.3 petit, *asquivat* 2.16 esquivava, *axuta* 12.4 eixuta, *han* 13.5 en, *amuntori* 11.20 emuntori, *difarènc* 11.22 diferència, *mestra* 1.3 mestre, *Verga* 1.8 Verge, *pendra* 4.23 pedra, *dian* 13.4 diuen, *fruytas* 2.23 fruites, *canyas* 12.20 canyes, etc. I fluctuació gràfica *a/e* afecta fins i tot els mots llatins: *labdenun* 2.1 (llat. *LADANUM*, llat. med. *LABDANUM*) al costat de *labdanum* 1.1 *eloén* 5.3, 5.9 (llat. *ALOES*), al costat de *aloén* 5.6 on la variant amb *e* indueix a pensar en una accentuació oxítona (cf. casos semblants de dislocació accentual en el llatí de l'edat mitjana: *Jesús*, *ali* «alias»), *calemita* 1.19 (llat. *CALAMITA*); *lantiginis aquae* 13.4 *pe* *LENTIGINIS AQUAE*. Es tracta d'uns indicis de quina era la pronunciació del llatí entre especiers i apotecaris a l'època medieval.

10. Respecte als diftongs, cal notar les següents reduccions: 1) *-ei-* passa a *-i-* en el mot *mitat* 7.20 (< *meitat* < *MEDIETATE*), que a la documentació més antiga registrada fins ara d'aquesta variant (cf. *DCVB* no en recull cap) i que, tractant-se d'un text immune de castellanismes, no és imputable al castellà; amb més raó si tenim en compte que avui es troba en mallorquí i menorquí, així com en punt occidental on, a més, s'usa el derivat *mitadenc* «barreja de blat d'altre cereal» (cf. arag. *mitadenco*). Deu tractar-se, doncs, d'una evolució ulterior de *meitat*, autòctona, potser sota l'influx de *mig*, *mitja*.

2) El diftong *au-* (*eu-*) es redueix en el verb *umenta* 4.6 «auumenta», d'acord amb una tendència fortament desenvolupada en el codi parlat actual, però amb arrels antigues: *ufàbega* < *aufàbega* < *alfàbega*, *uró* < *auró* < *ACERONE*, *ubiol* < *aubiol* < *ALVEOLU*, etc., originada per fonosintaxi (*la aufàbrega* → *l'aufàbrega* → *la ufàbrega* que donà lloc a fluctuacions i arrossegà casos de *o-* (*u-* fonètica), e l'alternança *u-/au-* (*ubac/aubac* < *OPACU*, *ovella/auvella* < *OVICULA* etc.). Quant a *osells* 3.11, *ossels* 3.13, l'ètim seria *AUCELLUM* (en front de *aucell* < *AVICELLU*).⁸

3) El diftong *ua*, precedit de consonant velar (*QUA-*, *GUA-*) apareix sovint monoftongat en *o* (*co-*, *go-*) després de passar per una fase **quo-*, **guo-*, tant en posició tònica com àtona: *s'escort* 10.15 «s'esguardi», *aygosas* 3.24 «aiguoses», *cont* 8.10 «quan» (< *QUANDO*), *tan cont* 5.15-16, 10.3 «tant quant» (< *QUANTUM*), *per con de* 4.16 «pequant»; però es manté el grup a *la qual* 1.8, *quant* 9.9, *quanditat* 8.3, *guardar* 2.20, *aygua* 3.11, etc. Els dos casos de *calitat* 6.3 i *candita* 2.4-5 poden ésser purament gràfics.

11. La *o* àtona es manté en la major part de casos en totes les posicions: *comença* 1.2, *romení* 1.16-17, *portar* 3.24, *advocade* 1.11, *verdolagas* 3.6-7, *camfora* 2.4-5, *pindolas* 5.16, *lusos* 3.18, etc. La *o* d'*toronja* és etimològica.

8. J. Coromines, *Lleures i converses d'un filòleg* (Barcelona 1971), p. 294.

La *o* pot provenir d'una *e* per assimilació (*oruga* 3.15 <ERUCA) o per velarització provocada per la *l* final (*àvols* 3.26 <HABILE, *sàndols* 11.8, 11.16 <SANTALUS, que alterna amb el resultat primitiu, *sàndels* 10.3, així com amb *sàndils* 1.16, a causa de canvi de sufix).

La *o* es conserva en hiatus: *lohade* 5.1, *eloén* 5.3, menys en el pronom adverbial *ho* que, en el decurs, pot passar a *hu*: *no hu* 7.13 «no ho» (al costat de *ho ha* 4.10).

Seguida de *i*, *i* o *iód*, la *o* manté el seu timbre: *dormir* 4.4, 4.6, *dormirà* 13.9, *podia* 12.23, *poria* 4.13, *trosichs* 1.21, 2.6, 4.9, *posible* 4.9, *doctrina* 8.15, *confortatiu* 5.7, *moviments* 2.17, 2.18, *ordiat* 3.9. La tendència, però, a passar a *u* en aquestes condicions, especialment seguida de *i* tònica, s'observa en *turmentilla* 7.3 (pres del baix llat. TORMENTILLA, cf. DCEC, s.v. «tundir») i en la ultracorrecció *foriosa* 9.5 (<FURIOSA), així com en els cultismes *mondificat* 5.20 (pres del llat. MUNDIFICATU), *inmondícia* 2.19 (pres del llat. IMMUNDITIA; cf., en canvi, *mundat* 9.16), *montiplicar* 9.12 (pres de MULTIPLICARE).

Seguida de *u* tònica, la *o* es tanca en *u* en els derivats de *comú* (<COMMUNE) i *costum* (<CONSTUMINE), ço que és freqüent a l'Edat Mitjana i avui a una part de Mallorca: *cumunes* 9.15, *cumuna* 9.20, 6.14, *cumunament* 10.16, 12.6, *acustumat* 4.10.

Julep II.4 (<àr. *gullâb*) alterna amb *jolep* 9.23, 9.25, com en occità antic.

Consonantisme.

12. La *-s-* (<C^el) s'ha mantingut a *plasant* 4.14, probablement per occitanisme.⁹ La *-s-* del prefix TRANS-, de TRANSMUTARE, ha caigut davant la consonant sonora (potser a través d'un rotacisme**trarmudar*) donant *tremudar* 8.11 «trasmudar» (com *tranuïtar* <TRANS-NOCTARE). La forma d'imperatiu, *fé(-li)* 13.11 «fes» és etimològica (<FAC).

La *R* s'ha dissimilat sistemàticament en el verb *pendre* 4.1 (i set vegades més) a partir de *prendre*. *Sälzer* 12.20 «salze» (<SALICE) conté una *r-* epitètica (com en cat. med. *cälzer* «calze»), d'analogia probablement gràfica, potser a partir dels plurals (*senyors*[*señòs*]-*senyor*; *sälzers-sälzer*). La *-R* final es conserva en els infinitius verbals i substantius: *tenir* 1.5, *ésser* 1.13, *portar* 2.5-7, *esquivar* 2.18, *diner* 1.19, *velor* 2.16, *dinar* 4.11-12, *cor* 6.4, *dolor* 13.10, etc. Seguida, però, de *s-* en els plurals, ja es registren dos casos d'assimilació *-RS* > *-s*: *humós* 2.24 «humors», *esquivedós* 3.22 «esquivadors», ço que devia correspondre a llur articulació en el codi parlat, bé que la grafia amb *rs-* predomina: *affers* 1.10, *paquedors* 1.11, *asquivedors* 3.24, a més de l'etimològic *cors* (<CORPUS) 5.19, 9.2, «cos».

9. J. Coromines, *op. cit.*, p. 253, nota 5.

Manquen els casos de iodització: *vermells* 2.9, *vermelles* 1.17-18. 2.2, *cullerades* 8.4, *vellys* 8.13; fins i tot on podria donar-se per dissimilació: *lantilla* 13.4.

Dins els grups consonàntics, la *R* encara no ha rebut la dental epentètica (*valria* 12.18 «valdria»). Els derivats de *G'L* i *D'L* (*T'L* no presenta exemples) que apareixen sota la grafia *tl* o *ll* devien correspondre a una *ll* geminada: *vetlar* 4.7 «vetllar» (<VIGILARE), *amella* 8.5, *amelles* 10.7 «ametlla, -es» (<AMYGDALA).

El grup consonàntic *GM*, darrere semivocal *u*, s'ha reduït a *m-* *umenta* 4.6 (<AUGMENTAT).

El grup *-NT* final es manté en singular i en plural: *odoriferant* 2.7, *potent* 1.17, 2.3, *nocument* 5.11, *dregant* 5.12, *gents* 1.12, *accidents* 4.12, *plasents* 4.14. Fins i tot s'ha estès, per analogia, a *mirabolants* 10.19 (MYROBALANOS), grafia freqüent a l'Edat Mitjana (potser indicatiu que *gents* ja sonava *gens*). *Ont* 8.22 ja apareix amb el reforç dental no etimològic, car UNDE > *on*; es tracta de la primera atestació d'aquetsa variant.^{9 bis}

Els gerundis, originàriament acabats en *-n* (*cantàn*, *faén*, *partín*), van adquirir després una *-t* analògica del participi present i així apareixen al text: *faent* 6.4, *sperant* 9.4, *husant* 10.25.

MORFOLOGIA

13. Quant al gènere, remarquem el gènere masculí de *dosis* (*lo seu dosis* 5.5) i de *maragda* (*lo maragda* 1.16), ambdós femenins en la llengua literària. *Apostema* (en llat. APOSTEMA, neutre), en canvi, masculí en aquesta, és femení en el nostre text així com en d'altres textos medievals i en el resultat popular modern *posterna*. *Duas* 5.2 és el femení de *dos* i *ambduas* 9.8, de *abdós*, o *abdosos* 9.3, 5.24.

Entre els plurals, cal notar *goigs* 3.22 i l'arcaic *peys* 3.18 «peixos». Els acabats en *-SCS* perden la primera consonant: *trosichs* 1.21, 2.6 «trociscs»; no passa el mateix amb la combinació de plurals *-STS*, que es conserva: *aquests* 4.8.

Els possessius presenten les formes reduïdes *sos(dias)* 10.21, *ses(viandes)* 3.19, al costat de l'analògica *lo seu(dosis)* 5.5; i les formes plenes *la sua(sanitat)* 4.17, *la sua(asetositat)* 4.24, *la sua(venositat)* 13.6, *la sua(presa)* 6.18, *les duas(paraules)* 8.14.

L'adverbi quantitatiu *pus* precedeix adjectiu: *pus cumuna* 6.14,

9 bis. Car la que trobem al DCVB, s. v. *on* («Anàrem a Çaragoça, a hont Nós coronàrem la dita regina»), de la *Crònica* de Pere III, pertany a l'edició de Bofarull (Barcelona, 1850), notablement modificada; la versió original (que forma part de l'Apèndix de la *Crònica* i que, en realitat, és una interpolació de P. M. Carbonell (1434-1517)) diu així: «anam a Saragoça, han coronam la dita Reyna» (*Chronique catalane de Pierre IV d'Aragon, III de Catalogne*, ed. A. Pagès (Tolosa-Paris 1941), p. 410).

pus pasible 7.22-23, *pus dispostes* 2.26; mentre que *més* tendeix a modificar un verb *val més* 9.12, *més valria* 12.18 (però *més confortatiu* 5.7):¹⁰:

SINTAXI

14. Quant als pronoms relatius, *qui* és usat referit a un antecedent personal: *en aquells qui an* 7.21, *aquel qui pren* 7.25; però també a un antecedent inanimat: *regiment qui.s deu tenir* 1.5, *en la menera qui.s conté* 7.13, *una erba qui.s fa en la care de le aygua* 13.2-3.

Que és emprat: a) com a subjecte amb antecedent de cosa: *lo maragda que...ha gran propietat* 6.17; *ab so que.s requer* 10.18; *una erba...que ha le fulla* 13.2-3, *un drap que sia en guisa d'enpastre* 13.6-7, *màstech que sia bé polveritzat* 13.12; *una pleta...que bast de pols a pols* 13.14; b) com a subjecte amb antecedent animat: *en aquells que* 5.17, *aquells que són de L anys aval* 8.18; c) com a complement directe: *ço que menjarà* 10.26, *la quanditat que pren* 11.2; d) com a complement circumstancial: *en la regió que serà ops* 12.3-4.

15. Entre les locucions conjuntives interessants, per no haver-se'n donat notícia fins ara, cal assenyalar *per tant com* 1.10 i *no res menys que* 9.6-7.¹¹ La primera és usada amb valor causal, equivalent a «per tal com, perquè»: *per tant com és advocada dels paquedors* 1.10. *No res menys que* és sinònima de «malgrat que»: *no res menys que les virtuts del malalt són ... deffalides* 9.6-7.¹²

A remarcar també l'ús freqüent de *com* causal: *deu ésser esquivat tota menera de fruytas com aquestas aytals fan la sanch e les humós aygosas* 2.24-25, *la triaga menor ... no és generall a tots [los verins], com principalment val contra.l veri del tiri* 6.7-9, *se deu guardar de tot cohit exssesiu com tal acta debelita lo cors* 2.20-21. *Com* pot encapçalar dues oracions successives: *com a aquesta venositat nós no li pugam donar se pròpia triaga, com ignoram la espèssia de la sua venositat, devem husar la cosa triagall pus cumuna* 6.11-14, *aplicant ho aminvant segons serà vist al metga, com aquesta medesina no s'esgort sinó en matèria calda, com aquesta és cumunament bona en aquesta* 10.13-16.

16. Sovintegen en un text tan breu els desajustaments de concor-

10. Cf. Agramont, 126.

11. No figuren ni al DCVB, ni a F. de B. Moll, *Gramàtica històrica catalana*, (Madrid 1952), ni a A. Par, *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge* (Halle, 1923), ni a J. MARTÍ I CASTELL, *El català medieval. La llengua de Ramon Llull* (Barcelona, 1981).

12. P. Fabra, *Gramàtica catalana* (Barcelona, 1922), § 130, V, remarca l'ús de *no res menys* com a conjunció continuativa —amb la nota d'«arcaic» a la 7.ª ed. [1933]—, il·lustrat amb un text de B. Metge i un de J. Martorell, però no diu res de la locució conjuntiva de valor concessiu.

dança, ço que potser és imputable al fet de constituir una traducció: a) en el nombre: *Que.ls fosen donats aquests defensius qui és* (= són) *contra tot veri* 6.24; *aquests accidents se esdevé* (= s'esdevenen) *a vegades en loch ...* 8.20-21; b) en el gènere: *pendre quanditat de una bone fave disolt* (= disolta) *ab dues cullerades* 8.3; *sian-hi banyades* (= banyats) *draps de li* 11.18.

17. A més de l'obligació personal, expressada mitjantçant «*haber*+infinitiu» (*La Verga Maria la qual havem aplicar* 1.8), apareix una construcció impersonal poc freqüent i original, sobre la qual no s'havia cridat l'atenció, basada en l'estructura «*fer*+*a*+infinitiu»: *ço que fa a polverizar, sia polvorizat* 1.20, que interpretem «allò que s'ha de polvoritzar...», o bé «allò que és apte, que convé polvoritzar...». Aquesta construcció es troba en R. Llull: *Les coses que hom vol atrobar...diligentment fan a cercar* (Llibre de Contemplació, 113, 16, ap. DCVB, s.v. *diligentment*) i en Jacme d'Agramont: *Vist e declarat quals viandes són profitoses e quals fan a esquivar...* (op. cit., p. 81).

18. Ultra els punts relatius a la concordança (cf. § 16) i a l'ús de *com* causal —que és un llatanisme (cf. § 15)—, n'hi ha d'altres que fan pensar de manera versemblant en un trasllat del llatí en romanç i per una mà més aviat poc segura i no prou mestressa de l'art de traduir. Cridem l'atenció del lector sobre els següents usos de passiva:

a) La frase *serà vist al metga* 9.22, 10.14 «semblarà al metge» ha d'ésser un calc del llatí *videbitur a medico*; altrament, la construcció és insòlita en català.

b) La construcció sense subjecte *deu esquivar en tal temps tota vianda dolça* 3.7. Fa pensar de seguida en un llatí *debet vitari* (cf. abans *deu ésser esquivada verdura* 3.3-4).

c) L'ús encara de la passiva en frases com *Es lohade... le mistura* 5.1 sembla un indicatiu més de la servitud a la llengua del text que el traductor tenia al davant.

GLOSSARI

19. ABDOSOS 9.3 «ambdós».

*ADZARÍ 9.17-18 «atzarí, herba perenne de la família de les aristolòquiacies (*Asarum europaeum* L.)». 1.ª doc.: 1617 (M. Agustí, *Llibre dels Secrets de Agricultura*, ap. DCVB, s.v. *atzarí*, i Corachan, s.v. *id.*). Segons Coromines, sembla tractar-se d'un genitiu del llatí *asarum*, *asari*, mal llegit en les receptes farmacèutiques (DECom. s.v. *atzarí*). No és planta autòctona als Països Catalans (cf. Masclans, 43, on figuren sinònims: *atxari*, *atzaró*, etc.).

** ALEFENGINES: *Espècies a.* 5.6-7 «substàncies aromàtiques com l'àloe, nou moscada, cinamom, etc.» Sense doc. Llatí medieval ALE-

FANGINA: «Confecció Gallie *alefangine* secundum Mesue» (*Concordie*, LII v.); «*Alefangina*: cosa aromàtica y olorosa (Nebrija 1560, 119 v.). Cf. ital. (*Pillole*) *alefangine*, cast. (*píldoras*) *alefanginas*, usat en escrits científics dels s. XVI i XVII. (Cf. *Autoridades*, s.v.; Battisti-Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, I, Firenze, 1948, s.v.).

ALEGIDORES 3.12. *Són alegidores* «poden ser elegides, escollides».

ALET 12.13 «alleti».

AMUNTORI 11.20-21 «emuntori, part del cos per on s'evacuen els humors superflus».

APÍTIMA 11.23 «epítima, apòsit».

ASETOSA 3.5. cf. ERBA ASETOSA.

*ASETCSITAT 4.24 «acetositat, qualitat d'acetós». Sense doc.

ASÍ 8.23 «ací, aquí».

AVENAT 3.10 «bevenda feta de grans de civada polvoritzats o bé cuits amb aigua i premsats, i després bullits i dissolts en llet d'ametlles» (DCVB).

AYGOSA[s] 2.26 «aiguoses».

BATZAAR 6.15 *Pedra batzaar* «betzoar, concreció calculosa animal emprada com antídote».

*BEDELL 5.12 «bdelli, goma-resina semblant a la mirra, obtingut d'arbres del gènere *Balsamea*». L'única documentació d'on disposem era la variant *epdeli*, pertanyent a Alcoati (s. XIV) (DCVB, s.v. «ebdeli»). *Bedell* (que potser cal llegir *bedel* -cf. cast. *bedelio*, ital. *bdellio*-) és un cultisme adaptat del llatí.

BDELLIO, freqüent a les receptes (cf. *Concordie*, VII, v., VIII, etc.).

BOLI ARMINI 4.19-20, 5.14, 7.14, 8.18, 11.4 «bol d'Armènia, argila vermellosa de propietats astringents». Conegut sota altres variants: *bolarmeni*, *bou ermini*, *bolarmeni*, *bolo armini* (cf. DCVB; Gual, 301; DECom.). «*Boli* s'explica pel genitiu llatí *pulvera boli armenii*» (DECom.); es pot partir del genitiu, sense *pulvera*, freqüent en les receptes (cf. 7.14). Noteu, però, la forma *bolo* sense el determinant (*les pindeles del bolo* 5.13).

BOLO 5.13 «bol d'Armènia» (cf. BOLI ARMINI).

**BOSI 6.22 «goll, gotirlons». 1.ª doc.: 1503 Argelata (ap. Corachan, s.v.). No enregistrat pel DCVB ni pel DECom. Es tracta, segons Coromines (DCEC, s.v.), d'una catalanització del mot del baix llatí —probablement gàllic— *BOCIUS*, usat en qualitat de mot culte o tècnic; ve a confirmar-ho aquest text d'Agramont (s. XIV), afectat sovint d'explicar els mots doctes amb els equivalents populars: «en Savartés s'engrenge molt una malautia que és apel·lada *bocium*, ço és a dir, gotirlons» (Agramont, p. 54).

BUBÓ 6.22, 6.25 «tumor produït per la inflamació dels ganglis limfàtics».

*CALEMITA 1.19 cf. STORACHS CALEMITA.

*CADELONS 12.24 «cadellons, cadells petits». Sense doc.

CANDITAT 8.4-5 «quantitat». Cf. QUANDITAT.

CANDIT 4.24, *CANDIDA 11.6 «adobat,ada, amb sucre cuit». Són interessants aquestes formes, tant pel femení, com per aparèixer fora del context normal *sucre candi*. Coromines ja esmenta *dàtils candits*, usat per Cavanilles (1795-1797), així com el verb *candir-se* «almibarrar-se» de Labèrnia (1839) (DECom., s.v. *candid*). El sentit sembla assegurat pel darrer text: «ascorsa de ponsem candida *ab sucre*»; aquest atenuava l'acetositat del poncem o poncir. Sense doc. anterior al s. XVIII.

*CARE DE LE AYGUA 13.2-3 «superfície de l'aigua».

CASIA FISTULA 9.19 «llegum allargat produït per un arbust procedent de la Índia». Pres del llat. CASIA, combinat amb FISTULA «mena de canya». Apareix en cat. med. sota altres variants: *cassa fistola*, *caxa fistola*, *canya fistola* (DCVB; Gual, 259-260).

CITRINS. *Mirabolants citrins* 10.10 cf. MIRABOLANTS.

**ÇITRI 9.25 «llimona». El text «axerop de la asetositat del çitri» és una traducció literal de la recepta «*Sirupus ac(e)tositatis citri Ebenmesue*» (cf. *Concordie* 1511, XXXII). No es tracta de l'adjectiu *citri* «groguenc, color de llimona» (pres del llat. CITRINU). Llatinitisme no documentat.

*COLS DELS BRASOS [=COLLS DELS BRAÇOS]. 12.9-10 «part del braç immediata a la mà, braó». Sense doc. de cap època.

COM 6.8 «car, perquè». cf. § 15.

CON 8.10 «quan». *Per con de* 4.16 «pel que fa a».

CONQUESSADES 10.7-8 «concassades, triturades».

*CONT. *Tant cont* 5.15 16, 10.3 «tant quant».

CORS 4.6 «cos». «*Umenta lo cors*» voldria dir «engreixa».

DIADRAGAGANT 11.7 «tragacant, goma medicinal extreta d'un arbust oriental». Del llat. TRAGACANTHA (on era préstec del grec i volia dir «espina del boc») (DCEC, s.v. *tragedia*), precedit de la preposició grega *dia-* «mitjançant, a base de», que indicava la matèria principal que intervenia en un compost farmacèutic;¹³ per haplologia va donar la var. *diadragant*, i, per assimilació a la velar, *diagragant*; també trobem al text la var. sense la partícula grega, *gome dregant* (5.12).

DIPTAMUS 4.21, 9.17 «dictam o gitam, herba de propietats vermífugues». Adaptació del llatí *DICTAMNUS*. Són variants antigues *dictanus* (Agramont, p. 88), *dictamon* (s. xv, ap. DCVB), *diptamo* (Nebrija 1560, 24v). Sobre les seves propietats, cf. *Dioscòrides*, III, 287-288.

*DOSIS 5.5 «dosi» (masculí). La doc. més antiga era de 1803 (*dosa*, de 1695, ap. DECom. s.v. *dosi*).

ENAPRÉS 9.11 «després». D'aquí podria procedir la variant actual

13. J. Bastardas et alii, *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae* (Barcelona, 1979), fasc. 8, s.v. «diarhodon».

emprés (per a aquesta Coromines no té en compta aquella forma, DECom, s.v. *després*).

ENBRONQASIÓ 12.4 «embrocació, líquid vessat lentament sobre una part malalta». La segona nasal és deguda a la dilació de la primera.

**ENAGETIU [ENAGATIU] 5.7-8 «excitant, excitatiu». Derivat de *enagar* (<INDAGARE, cf. G. Colon, *Ein volkstümlicher Forsetzer von INDAGARE*, «Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen», 210 Band, 125 Jahrgang, 1973, 279-294; i ara, en castellà, dins *El léxico catalán en la Romania*, Madrid, 1976, 432-453). Derivat no recollit fins ara.

ENCORPORAT 12.2, 12.14-15 «agregada una cosa a una altra formant cos amb ella».

ENDURAR 6.1 «dejunar».

EPITIMES 11.14 «epítima, apòsit», cf. APÍTIMA.

ERBA ASETOSA 3.5, ASETOSA 10. 1-2 «agrella, vinagrella, planta perenne de la família de les poligonàcies». Pres del llatí *acetosa*, que trobem en Valesco de Taranta i en la seva traducció catalana realitzada per Joan Vila (1507). Cf. *asetosa* 7.16 i *semen açetose* 11.8.

ESCAVIOSA 3.6, 6.20 (amb les formes llatinitzades *ascaviose* 7.6, *ascaviosa* 7.10, *scaviose* 7.8) «escabiosa, planta dipsacàcia».

ESGORT (S') 10.15 «pertoqui, sia escaient».

ESPELLIR 6.4 «expulsar».

GOME DREGANT 5.12 «tragacant» (vid. DIADRAGACANT).

GRAN 10.24 *Del gran de* «de la dimensió, de la grossària de».

HASÒ 6.11 «això».

HEPITIMA 11.24 «epítima».

*INDÍVIA 10.1, 10.9 «endívia, escarola». Del llat. INTIBUS, -A, potser a través de l'àrab (DCEC, s.v. *endibia*).

JOLEP 9.23, 9.25 «julep».

LABDANUM 1.15; LABDENUM 2.14 «làudanum, tintura o extret d'opi». Alteració del llat. LADANUM que «en la història de la medicina pasó a designar un medicament a base de opio»; la variant LABDANUM «podria ser grafia erudita ultracorrecta» (DCEC, s.v. *làudano*). Variants antigues catalanes: *làpdanum*, *làudanum*, *làpdano* (cf. Corachan, DCVB, s.v. *làudanum*). Cf. *Dioscórides*, L. I, cap. 108.

LANTIGINIS AQUAE 13.4 «lletilla d'aigua, *Lemna sp. pl.*» A Nebrija 1560 (f. 124) es tradueix *Lenticula aquae* com «herba qui.s fa sobre laygua». Al país Valencià, *pa de granotes* (Cavanilles, ap. Masclans).

LEVAT [=LLEVAT] 3.20 *Pa llevat* «pa que, abans de pastar-lo, s'ha via estufat per la fermentació».

LEYT 3.8, 12.25 «llet».

LIGNUM ALOE 1.19; LIGNUM ALOES 2.8; ALOÉN 5.6; ELOÉN 5.3, 5.9 «fusta aromàtica de procedència oriental». Pres del llat. (LIGNUM) ALOES, genitiu d'ALOE, amb accentuació aguda, freqüent en el llatí medieval (cf. § 9).

MÀSTEC 1.15, 5.12 «màstic, resina groguenca, aromàtica, que s'extreu, per incisió, d'una varietat de llentiscle». Vegeu informació a *Diccionario de Autoridades*, s.v. *almáciga*; Covarrubias, *Tesoro de la lengua castellana o española*, 1611, s.v. *id.*; GUAL, s.v. *màstec*; DCEC. Del gr. *mastike* (el màstic es feia sobretot a les Illes Jòniques).

MENDOSA 4.4 «falsa, enganyosa».

METRIDAT 5.26 cf. TRIAGA.

MIRABOLANTS «mirabolans, fruites de pinyol dessecades, de procedència oriental». Pres del llat. *myrobalanus*, on procedeix del gr. *myrobalanos* «gla perfumada». N'hi havia de cinc classes: *cetrins*, *quebulls*, *bellerics*, *imblics*, *indics*.¹⁴ MIRABOLANTS CITRINS 10.10: «son a manera de azeitunas medianas con algunas desigualdades; (...) nace (...) en un árbol semejante al ciruelo, aunque sus hojas son parecidas a las del serval» (*Autoridades*, s.v. *myrobalanos*); «an aytal la conexença que sian a manera de nous e que sien burelles e que no sian corquats» (*Llibre de conexenses de spícies*, s. xv, ap. DCVB s.v. *mirabolà*). MIRABOLANTS QUEBULLS 10.19 (que devia pronunciar-se *quebuls*, cf. *mirabolanorum Kebulorum, Concordie*, VIII): «son del tamaño de azeitunas grandes, u dátiles: tienen cinco esquinas, y son de color amarillo obscuro con su hueso dentro. Nacen en un árbol parecido en las hojas al albaricoque (*Autoridades*, *id.*); «an aytal la conexença que sian larguets e negres a manera de prunes largues, mas són maiors, e no sian corcats». (*Conex. spic.*, ap. DCVB). J. Fragoso en la seva *Chirurgia Universal* (1581) diu que «se cuentan entre las medicinas, que llaman benedictas, porque purgando confortan» (ap. *Autoridades*, *ib.*). Vegeu el text: «los *mirabolants quebulls* (...) *avequant, conffortan* e restrenyan».

*MITAT 7.20 «meitat».

MONTIPLICAR 9.12 «multiplicar, augmentar».

MUNDAT 9.16-17 «netejat»; cf. § 11.

MUSCH 1.20, 2.4 «almesc, mesc». Del llat. tardà MUSCUS.

MUSCACELLINI 1.16, **MUSTACCELLINS 2.9 cf. SANDELS.

*NAPELLUS 6.10 «napel, acònit, *Aconitum napellus*, planta metzinosa». Nom popular: *escanyalops*, *matallops*, *herba tora*, etc. (cf. *Masclans*).

NOCUMENT 5.11 «mal, dany».

*NO-RES-MENYS QUE 9.5.6 loc. conj. «encara que, malgrat que». Cf. § 15.

ONT 8.22 «on»; cf. § 12.

ORUGA 3.15 «planta de propietats semblants a la mostassa, *Eruca sativa*; també se'n feia una salsa anomenada així».

Ops *Serà ops* 12.3-4 «serà necessari».

14. Cf. *Concordie*, VII v.: «*mirabolanorum citrinorum*».

ORDIAT 3.9 «aigua d'ordi».

*OSELLS D'AIGUA 3.11 «ocells aquàtics».

PECANT *Le humor pecant* 9.9 «humor excessiva, en excés».

*PEYS DE ROQUE [=PEIXOS DE ROCA] 3.18 «peixos de roca, roquers». Sense doc.

PLASENT 4.14 «plaent». Cf. § 12.

**PLETA 13.14, **PLETAS 12.9 «tòpic, cataplasma». Cf. cast. *pleita* «faja o tira de esparto tejido, que sirve para hacer esteras» (*Diccionario de la Real Academia Española*, s.v.). Vindria del llat. vg. PLECTA «entreteiximent» (DCEC, s.v. *pleita*). En cas de correspondre a un mot popular, com sembla, caldria ampliar al català la referència geogràfica de Coromines («ha perdurado como romance sólo en port. cast. y el campidanés *pretta*» DCEC, ib.).

POCH 2.15 «petit».

*POLVERIZAR 1.21 «polvoritzar»; *POLVERIZATS 6.18-19 «polvoritzats».

*POM 2.7 o *POMELL 2.15 «bola, massa rodonenca».

POPOLEON 12.12 «populeó, unguent calmant a base de borrons d'àlber».

PORTANT 2.15 «portador, el qui porta alguna cosa».

POTENT 1.18 «que pot, que té mitjans econòmics».

PUS 2.22, 2.26, «més».

PUYS 213 «després».

QUANDITAT 3.3, 8.3, 9.13, 11.2, 12.14, CANDIDAT 8.4-5 «quantitat». Només aquesta darrera forma és documentada a les *Flors de les medicines* (s. xv) ap. DCVB. Sembla una metàtesi de *quantitat*, però no és gaire clar per tal com no posseïm doc. antiga d'aquesta variant.

QUEBULLS *Mirabolants quebulls* 10.19 cf. MIRABOLANTS.

REMULL 10.9 «estigui en remull».

REPLECCIÓ 3.25-26 «repleció, plenitud excessiva d'aliments». Pres del llat. REPLETIONE, que va donar *repleció*, mudat en *replecció*, per analogia de *acció*, *secció*, *confecció*, *infecció*, *complexió*, etc. (cf. cat. mod. *racció* «ració»).

SÀNDELS 10.3, SÀNDOLS 11.8, 11.16, SÀNDILS 1.16 «sàndals». Hi havia tres classes de sàndals: *blancs* (=albi), *vermells* (=rubei) i *cítrics*, el conjunt dels quals s'expressava en llatí per «omnium santalorum» o «triasandalus» (cf., en el text, *tots los sàndils* 2.2). Els *cítrics* o *citrins* corresponien als *macassarini* (cf. *sandali macassarini... sandali albi et rubei*, Agramont 47.20), relacionat amb *Mazacar* (*Mazacar. Sàndols citrins*, Nebrija, 1560, 124 v). Potser en són una variant formal els (*sàndils*) *muscacellini* 1.16 i els *mustacellini* 2.8-9 del text (cf. *sandeli albi/sandeli rubei/muscacellini*, *Concordie*, XVIII v.). Gual *Primer*, 254, suposa que aquests procedien de Mascac (Golf Pèrsic).

SINÓ 3.17 «excepte, llevat de, menys».

SOLATRUM 13.12 «morella vera, SOLANUM nigrum». Planta «sedant i emollient per a ús extern. Entra en la composició del bàlsam tranquil» (*Corachan*). La traducció cat. de la *Cirurgia* d'Argilata (1503) inclou la forma romanejada *solatre*.

SPISE NARDI 10.12 «espicanard, planta de l'Índia, *Nardostachys Jatamansi*». Es tracta del genitiu llat., *spicae nardi*, amb pronúncia romanejada.

STORACHS CALEMITA 1.19 «estorac, resina medicinal que s'extreu de l'arbre d'aquest nom, *Styrax officinalis*, originari de Síria». Pres del llat. STORAX i del gr. *kalamites* «relatiu a la canya», perquè la resina es conservava en canons de canya (DCEC, s.v. *caràmida*). «La perfectíssima forma del estoraque solia venir de Pamphilia dentro de ciertas cañas a Roma y así de *càlamo*, que en griego significa la caña, vino a llamarse comúnmente *Calamita* todo estoraque». (Dioscórides, III, 48).

TANT ***Per tant com* 1.10 «per tal com».

TERRA SEGILLATA «terra segellada, boli armeni». Forma llatina amb la dissimilació de les *i* de SIGILLATA. El nom català apareix els s. xv i xvi (cf. *Corachan* i DCVB, s.v. *terra*).

TIRI 6.9 «planta metzinosa no identificada».

TREMUDAR 8.12 «trasmudar, tornar a l'estat normal després d'una alteració».

— TRIAGA 6.6, 7.22, 7.24, 8.11, 8.20; TRIAGA MEJOR (o METRIDAT) 5.26, 6.7 «antidot». La *triaga major*, anomenada també *magna* i d'*Andròmac*, destinada especialment a guarir les mossegades d'animals verinosos, es componia de molts d'ingredients (cf. *Corachan*; DCVB; Agramont, 82; GEC).

TRIAGALL (=TRIAGAL) 6.14 «relatiu a la triaga».

TURMENTILLE 7.3 «tormentilla, planta de l'espècie *Potentilla tormentilla Nest*». Mot pres del baix llatí TORMENTILLA, que és alteració de *tomentilla* (DCEC, s.v. *tundir*). Observeu com el mot, tot i aparèixer en una recepta en llatí, es presenta gràficament sota el tractament popular de la *o* seguida de *i* tònica, que es tanca en *u*. Una mostra més del llatí dels especiers. «...rayz corta, gruessa, pesada, maçça y llena de çumo —deia Laguna— *llamada tormentilla por las boticas*» (*Dioscórides*, I. IIII, cap. 2).

*UMENTA 4.6 *Umenta lo cors* «augmenta el cos, engreixa».

VELEGA 6.7 «valgui».

*VENOSITAT 6.11, 5.13 «distribució de les venes; tipus de sang?». Sense doc.

VIN GREC 6.1 «vi grec, vi fet de raïms procedents de l'illa grega de Chios o de Malvasia» (cf. Gual, 355).

VINAGRE GREC 4.20 «vinagre fet de vi grec».

[VINAGRE] BLANC 4.20 «vinagre provinent de la fermentació del vi blanc». Cf. *aceti albi* 11.17.

CONCLUSIONS

20. L'edició completa del [*Patit tractat sobre lo regiment en temps de hepidèmie*], falsament atribuït a Arnau de Vilanova, i la seva anàlisi lingüística ens han fet arribar a aquestes conclusions:

1) Es tracta d'una còpia quatrecentista d'un original anterior, traducció, al seu torn, d'un text llatí desconegut.

2) L'autor de la còpia —i potser de l'original— procedia de la zona del català oriental, segons es desprèn de les nombroses confusions gràfiques de *a, e* àtones.

3) L'interès lingüístic del text es fa palès en diverses facetes: a) La documentació antiga, anterior a la coneguda o desconeguda fins ara, de variants fonètiques com: *mitat* «meitat», *ont* «on», *umenta* «augmenta»; i de mots (o variants) com *adzari* «atzari», *erba asetosa* (= *herba acetosa*) o *asetosa* «agrella», *bedell* «bdelli», *venositat*, *xeropat* «aixaropat, que ha rebut consistència d'aixarop», *care de l'aygua* (= *cara de l'aigua*) «superfície de l'aigua», *cadelons* (= *cadellons*) «cadellats», *candit*, *-ida* «adobat, -ada amb sucre cuit», *cols dels brasos* (= *colls dels braços*), «canells, monyeques», *dosis* m. «dosi», *osells d'aygua* (= *ocells d'aigua*) «ocells aquàtics», *peys de roque* (= *peixos de roca*), *pom* o *pomell* «petita massa rodonenca», *indívia* «endívia», *quanditat* «quantitat», *napellus* «acònit», *storachs calemita* «estorac»;

b) La revelació de construccions sintàctiques desconegudes com *no res menys que* «encara que», *per tant com* «per tal com», *fer + a + infinitiu* «ésser apte per a, caldre»; així com unitats lèxiques noves per als investigadors, com [*espècies*] *alefangines* «substàncies aromàtiques», *bosi* (= *boci*) «goll», *çitri* «llimona», *enagetiu* (= *enagatiu*) «excitatiu», *pleta* «cataplasma».

4) La major part de mots del paràgraf anterior constitueixen cultismes, uns inalterats (*napellus*, *çitri*, *solatrum*, etc.), d'altres objecte d'adaptació (*bosi*, *bedell*, *adzari*, etc.). El fet d'haver passat per malla, en llur major part, als grans reculls lexicogràfics històrics indueix a pensar en l'atractiu de la formació d'un diccionari mèdic i farmacèutic de l'època medieval. El *Diccionari de Medicina*, dirigit per M. Corachan, encetà les possibilitats del tema; però n'hi ha més. La densa producció catalana en aquest camp ha de proporcionar nombrosos —i preciosos— materials que faran realitzable una tasca tan engrescadora i que dedicarà una atenció especial als llatínismes científics i a llurs adaptacions vacillants.

JOAN VENY

[PATIT TRACTAT SOBRA LO REGIMENT EN TEMPS DE HEPIDEMIE]

*287[= 1] ¹En nom de Déu sia *e* de la umill Verga/²Medona Santa Maria comensa un ³patit tractat per lo Reverent mestra ⁴Arnau de Vilanova sobre lo regi/⁵ment qui's deu tenir en temps de he-/⁶pidèmie, ço és, en temps de pestilència.

⁷[E]n nom de Déu e de le ⁸Verga Maria la qual/⁹havem aplicar en totes nos-/¹⁰tres operacions e affers per tant com ¹¹és advocade dels paquedors.

E primera-/¹²ment en tota congregació de gents deu ¹³ésser perfumade le case o le cambre en ¹⁴lo temps de ivern ab aquest perfum:

¹⁵Recipe labdanum, mir[r]a, mástech, ensens, ana ¹⁶dragmas .II. Sàndils muscaccellini, flor de rome-/¹⁷ní, branchis biancis ana dragmas .I. Roses ver-/¹⁸melles dragmas .I. et semis.

E si és potent mescle-y ¹⁹storachs calemita e lignum aloe ana dragmas ²⁰.II. Musch e ambre ana pes de un diner. ²¹Ço que fa a polveritzar sia polvorizat ²²e sian formats trosichs ab aygua-ros.

²³E si és d'estiu fareu lo perfum següent:

*287v[= 2] ²⁴Recipe roses vermelles, tots los sàndils, flor de ²⁵violes ana dragmas .II.

E si és potent, pot-hi mes- ²⁶clar musch, ambre anapes de malla; cà-/²⁷m-fora .I. *dragma*, ab aygua-ros e ab vinagra e ²⁸sian fets trosichs. Axí metex pot por-/²⁹tar un pom bé odoriferant fet axí:

Recipe ³⁰ambre dragmas .II.; lignum aloes, sàndils vermells ³¹e mustacellins ana *dragma* .I. et semis; cà-/³²m-fora *dragmas* .I. ³³E si és d'estiu, hi pot ésser posat més cà-/³⁴m-fora. E si és d'ivern, menys. E la cà-/³⁵m-fora ³⁶e l'ambre astiga un dia ab aygua-ros e ³⁷puy sian disecats e tot ensem sia ajus-/³⁸tat e feta una massa ab labdenum; sia for-/³⁹mat un pomell gran o poch segons la ⁴⁰velor dell portant.

Deu ésser asquivat ⁴¹en tal temps moviments e trebals inmo-/⁴²derats [que] escalfen e reposen. O pot usar/⁴³ moviments trempats [...] fets en loch de to-/⁴⁴ta inmondícia deu esquivar. Axí metex se ⁴⁵deu guardar de tot cohit exsésiu com ⁴⁶tal acta debelita lo cors e l'ascalfa e-/⁴⁷l fa pus ⁴⁸pasible de reebre infeccions. En tal temps ⁴⁹deu ésser asquivat tota manera de fruytes ⁵⁰com aquestas aytals fan la sanch e les

*288[= 3] humós ⁵¹aygosa [s] perquè són pus dispostes ha putre-/⁵²fació. E hus fruytes hasetoses, axí com ⁵³són megraneres agres e cireres agres; pot-/⁵⁴les menjar en pocha quanditat. E deu/⁵⁵ésser asquivada verdura eccep-
tat bor [r] a-/⁵⁶ges, letugas e erba asetosa axí com són cré-/⁵⁷xens, esca-

1.1 umill llegiu «humil».

1.8 Verga llegiu «Verge».

2.9 muscaccellini, ms. diu «mustacellins».

2.16 dell llegiu «del».

2.17 trebals llegiu «treballs».

2.19-20 trempats ... esquivar, el copista s'ha saltat una ratlla probablement.

3.6 escaviosa, ms. diu «escamosa».

viosa mullada en vinagra e ver-/7-dolagas. Deu esquivar en tal temps tota vi-/8-anda dolsa e en especial leyt e tota vianda/9feta de pasta e de farina, exceptat ordiat ho/10avenat. Deu esquivar carns grosses e vis-/11-coses axí com és carn de porch e osells d'aygua. /12Són alegidores carns de moltó jova e /13pols e polletes e ossels menuts e semblants./14 Deuen ésser asquívats als e sebes, mostal-/15la, oruga e totes coses agudes axí com /16salses, gíngebre e pebre. Deu esquivar to-/17-ta menera de pex, sinó alguns, so és, /18molls e lusos e alguns peys de roque pre-/19perats ab vinagra o agràs. En totes ses vi-/20-andes lo pa sia bo, bé cuyt e levat; dels /21vins se pertany en tal temps blanchs e sup-/22-tils e no dolssos e sian de l'any; e són esqui-/23-vedós vins cuyts, moscat, malvesia e tots /24vins aguts; e són asquivedors vins torbats /25e mudats.

288
38v[= 4] Deu ésser asquívada tota re-/26-plecció mejorment de àvols viandes ni /27deu pendre viandes fins que la primera sie/28digessta. Emperò en tal temps no deu ésser /29soferta fam ni set sensible si són neturals /30e que no'n sia mendosa. Del dormir e del vet-/31-lar no deuen ésser. Immoderat és lo molt/32dormir car umenta lo cors. Axí metex /33lo molt vetlar dissecha e debilita lo cors./34 Per cascú de aquests sian fets trempade-/35-ment. Si és possible, lo dormir de dia és /36asquivedor; si no ho ha acustumat, elevo/37-res sia poch e que age poch temps del di/38-nar.

Dels accidents de la ànima deu es-/39-quivar tristícias, deu cercar goigs e ale-/40-grias e totes coses plasents e observar/41lo regiment desús dit com se pertany en la /42dieta.

E encare sí deu husar per con /43de la sua sanitat les medesines segents:

/44Primerament en lo metí, abans que /45hischa de case, deu pendre del boli armi-/46-ni ab un poch de vinagra grech o blanch./47 Pot pendre del diptamus pulverizat ab /48un poch de vinagra grech o blanch de .I. *dragma*./49 Cascun metí pot pendra del ponsem candit /50o de la sua asetositat bavent après un /51poch de vi amerat e pot pendre una tor[r]jada /52mullada en vinagra e en aygua-ros.

289
39[= 5] /53Es lohade indiferentment a quescuna /54complexió le mistura de les duas parts de /55eloen e de mirra e de sefrà. E en la forma /56de les píndoles ja ditas demont fetas ab /57vinagra. Lo seu dosis és .I. *dragma*. Emperò si lo /58aloen era preperat ab espèsies alefengi-/59-nes seria més confortatiu e menys ena-/60-getiu. Emperò és asquivedor en aquells/61 qui són tocats de morenes si lo eloen /62no hera levat e après hi sia aplicat aquells /63qui corregeixan de dit nocument axí /64com màstech, gome dregant, bedell. Pot /65husar les píndoles del bolo qui s seguexen /66enaxí:

Recipe boli armini *dragmas* .III., càmfora/67pes de malla, ab vinagra e aygua-ros tant /68cont sia nesessari e formarne píndoles./69 Emperò és asquivedor en aquells que /70són tocats de arenes, so és, lo boli armini.

- 3.13 *pols* llegiu «pols».
- 3.14 *als* llegiu «alls».
- 4.3 *soferta*, ms. diu «foferta».
- 4.11 *elevores*, llegiu «allavores».
- 5.7-8 *enagetiu*, llegiu «enagatiu».
- 5.10-11 *aquells qui corregeixan*, sembla que s'hagi d'entendre «aquells [ingredients] que corregeixen».

/71Dich encare que si lo cors purgat e /72mondificat segons que requer le humor /73coneguda per le hurina la humor senyo-/74-rejant, e si senyora-jarà la sanch, sia feta /75sagnia ho medesina lexativa, e si senyo-/76-rega
*289v[= 6] altra humor, o per abdosos, si ne-/77 sesari és, segons lo judici del metga, /78deu husar le triaga mejor o lo metridat /79disolt en vin grech [en] en dejú deu endurar /80après VIII ores. E aquesta medesina per/81 le sua excellent propietat, no per calitat,/82conforta lo cor faent-lo potent a espellir /83lo verí. Emperò és notador diligentment/84 com cascun vari age se pròpia triaga./85 E la triaga mejor, posat que velega con-/86-tra molts verins, no és generall a tots, com/87principalment val contra'l verí del tiri e/88no contra lo napellus. E per amor de /89hasò com a aquesta venositat nós no li pu-/90-gam donar se pròpia triaga, com igno-/91-ram le espèssia de la sua venositat, demem /92husar la cosa triagall *pus* cumuna contra /93tot verí axí com le pedra batzaar. Mas en/94defellensa sua és lo maragda que tant en /95preservar com en curar ha gran propi-/96-itat. E és la sua presa: nou grans pol-/97-verizats e après en dejú ab aygua de /98escaviosa e deu astar après VIII ores /99de menjar. E jo dich que en aquells /100qui an lo bosí e bubó e le febre pestelen-/101-ciall que ls fosen donats aquests defen-/102-sius qui és contra tot verí e en especial /103en aquesta meletia del bubó e de febre /104pestelenciall. Emperò és mester que lo /105dit abeuratga sia donat al pasient dins /106XV ores e és lo següent:

Recipe margari- /107-tarum, iaccinorum, diptamus, turmentille, esma-/108-ragdorom ana *uncias semis*, pulverizentur subtili-/109-sime et incorporentur cum aqua arbusi et /110ascaviose ana *quod sufficit* et postea siccetur in /111umbra et postea pulverizentur, fiat sic prius /112ter dossis en (?) dragmas .I. cum aqua arbusi scaviose /113et asetose. E sia donat dins XV oras. /114E après que le meletia li serà venguda, /115és molt bone cose. Emperò si serà cas que /116le medesina no fos feta en la menera qui.s /117conté e lo pasient no.u poria esperar, sia-li /118donat aquest:

Recipe boli armini et terra segil- /119-lata ana dragmas .I., sia prim pulverizat, triaga .I. *dragma* et *semis* /120aqua arbusi et ascaviosa et asetosa ana dragmas .I. /121E sia donat al pasient en dejú. Emperò si lo /122melalt esdevenia fort sopat, sia-li donat /123a beura tentost la dita medesina. E si és /124infant poch, donau-li'n le mitat e deu estar /125VIII hores de mengar. E per tal que vejau /126lo mal ús en la administració de la triaga, /127enotareu un dit de Gualien posat en /128un libre apellat triaga de l'anperador e és ay- /129-tall: Jo do de consell en aquel qui pren la /130feta la digestió de le vian- /131-da que sia fora del stómach. E deu-ne *pcn-* /132

- 5.22 *senyoregarà*, llegiu «senyorejarà».
- 5.23-24 *senyorega*, llegiu «senyoreja».
- 5.25 *metga*, llegiu «metge».
- 6.4 *espellir*, probablement cal llegir «espellir».
- 6.8 *generall*, llegiu «general».
- 6.14 *triagall*, llegiu «triagal».
- 6.22-23 *pestelenciall*, llegiu «pestelencial».
- 6.24 *especiall*, llegiu «especial».
- 7.1 *abeuratga*, llegiu «abeuratge».
- 7.21 *menjar*, llegiu «menjar».
- 7.24 *pestelenciall*, llegiu «pestelencial».
- 7.25 *aquel*, llegiu «aquell».

-dre quantitat de una bone fave disolt ab /⁴duas cullerades d'aygua. E, si és necessari, can- /⁵ditat de une bone amella, e sia disolta ab /⁶ tres cullerades d'aygua e no deu ésser pres /⁷en temps d'estiu, ne sia hom jova ni age /⁸complecció calda. E, si és necessari, sia /⁹petita quantitat e no.s deu administrar /¹⁰en los infants. E recomtant ell que [a] /¹¹ un seu infant féu pendra la triaga e con /¹²le ach beguda no.l poch tremudar e morí l'in- /¹³fant per flux de ventra aquella nit. E con- /¹⁴sella que.ls vellys le prengan disolta ab vi /¹⁵e no ab aygua e aquestes són les suas pa- /¹⁶raules. Per què pot ésser a nós doctrina /¹⁷que los infants, so és, fins ha XV anys, /¹⁸deuen pendre en aytal temps del boli armi- /¹⁹ni. E aquells que són de L anys aval, /²⁰la tri[a]ga. E los mijans, les píndoles de Ra- /²¹sis. E per tal com en aquests acçidents /²²se esdevé a vegades en loch ont no ha met- /²³ga, serà posat así lo regiment curatiu de /²⁴le febre pestelenciall.

292[= 11]

nament bona en aquesta. /¹⁷Emperò, si hi pecava altra humor, sia avecu- /¹⁸ada ab so que.s raquer en la dita medesina, /¹⁹són posats los mirabolants quebulls e, ave- /²⁰quant, confortan e rastrenyan com tals fe- /²¹nexan e restrenyan sos dias en flux de ven- /²²tra. Axí matex poden ésser avecuats ab ta- /²³merindis e ab riubarber. Feta la purgació sian /²⁴confortats ab polls e ab polletas del gran de /²⁵una perdiu, ho mejor, husant coses agras en /²⁶ço que menjarà axí com agràs e vinagra. /

*Sian forsats de pendra de quatra en tres ho- /²ras e asò segons la quantitat que pren le /³vegada. E feta la purgació és bo de pendra /⁴ boli armini ab jolep ho ab brou. E feu aquest /⁵cordiall:

Recipe confectio rosarum borraginis e de bug- /⁶lossa e ascorsa de ponsem candida ab sucra /⁷ana uncias semis, pulvis to diadragagant frigidi ana /⁸dragmas .I., boli armini, semen asetose, sándols onus /⁹ ana dragmas semis, margaritarum foratarum et non per- /¹⁰ foratarum, lignum aloes ana scrupulos semis, ossos de cor /¹¹de servo numeros .II., pannorum auri fini nu- /¹²mero .IIII., sucra quod suficit, siat conditum /¹³ad modum cucl. (?) rosasi et daureti et ruxetur. /¹⁴E les epitimes deuen ésser fetas cont la fe- /¹⁵bra és molt ardent e és aquesta:

Recipe aygua- /¹⁶ros uncias .VIII., aqua buglosa uncias .IIII., sándols, ro- /¹⁷ses ana dragmas, .III., aceti albi uncias semis. Si- /¹⁸an-hi banyades draps de li e sian mesos en /¹⁹la regió del cor si la apostema és en la re- /²⁰gió de l'amuntori de la axella; e si és en l'a- /²¹muntori de l'angonall, elevores sia feta la di- /²²farènsia, ço és, que sia feta la defensió de /²³la apítima [e] en la regió del fetga sia apli- /²⁴cat altra fforma de hepitima:

Recipe such de /²⁵codonys e de pomes e aygua-ros ana uncias .I. /²⁶ e .II. ho .III. de culerades de vinagra blanch /²⁷omnium sandilorum ana dragmas .IIII., camfora dragmas semis. Sia /²⁸tot encorporat e fet epítima e sia posat axí /²⁹com demont és dit en la regió que serà /³⁰ops. E com la embronqasió serà axuta, sia-n'i /³¹feta altra.

Item per aportar e ajudar ha /⁶le pasió de la febra que comunament han /⁷gran pasió en lo front e polsos del cap, sia'ls /⁸fet aquest unguent e sian-na fetas /⁹pletas de pols ha pols al front e als cols dels bra- /¹⁰sos e lo dit ungu[e]nt és aquest:

Recipe una to- /¹¹ronja medura cuyta en brases. E après /¹²Recipe unguent rosat e popoleon ana uncias semis e /¹³un vermell d'ou e let de dona que alet mas- /¹⁴cla, quantitat que abast. E sia tot encorpo- /¹⁵rat e sia fet axí com demont és dit.

Aprés /¹⁶la case del melalt sovint sia enrosada ab /¹⁷vinagra amerat ab aygua freda e si era /¹⁸aygua-ros, més valria; e deu tanir entorn /¹⁹ lo lit erbas fredas axí com murta e fulles /²⁰de canyas e de serments e de sàlser e ro- /²¹ses fresques. En la lur cambra no y entr /²²molta gent. Conselaria que si lo melalt /²³no podia dormir, e asò per la causa de la fe-

292v[= 12]

11.5 cordiall, llegiu «cordial».

11.7 pulvis to diadragagant, to podria ser una abreviatura de «trochiscorum».

11.12 siat, ms. diu «fiat».

11.21 angonall, llegiu «engonal».

11.21 elevores, llegiu «allavores».

11.26 culerades, llegiu «cullerades».

12.9 cols, llegiu «colls».

12.22 conselaria, llegiu «consellaria».

291 /²⁵Regiment curatiu de la ffebra pestilenciall.

291
1[= 9]

*1[P]rimerament sia avecuat /²lo cors per sagnia ho per medesina /³ lexativa o per abdosos, segons que /⁴apar al judisi del metga no sperant di- /⁵gestió com le metèria sia foriosa. No- /⁶res-menys qe les virtuts del melalt són /⁷tentost en lo principi deffalides e debili- /⁸tades, <e> si abduas eran nessecàrias — e /⁹ asò és quant le humor pecant és sanch /¹⁰mesclada ab altra humor — deu fer abans la /¹¹sagnia e enaprés la medecina. E en la /¹²segnia val més montiplicar les vegades que /¹³la quantitat en una vegada. E deu fer un /¹⁴crastiri en aquesta menera e forma:

Recipe /¹⁵erbes comunes, ço és, malves e violes, mal- /¹⁶coratges e bledes ana manipulos .I., ordi no mun- /¹⁷dat primer .I. segon .XV., diptamus, donzell, ad- /¹⁸zari ana uncias semis. Sia.n feta decocció en què sia /¹⁹disolta càsia ffistula uncias .I., such de bledas, oli vio- /²⁰lat ana uncias .II., melrosat uncias semis, sal cumuna /²¹dragmas .I. Pots-hi aplicar e desminuhir axí com /²²raquer le adat e la complexió ho serà vist /²³al metga. Pot ésser xeropat ab jolep /²⁴rosat, ho ab xerop asetós simple e axerop /²⁵de la asetositat del çitri pot fer aquest jolep:

291
v[= 10]

*1*Recipe aygua-ros de indívia, aygua de aseto- /²sa ana .I. quart, vi de megranes agras mig quart, /³de cascú dels sándels .I. dragma, sucra tant cont /⁴serà mester; ffiat jolep.*

E si en lo comens /⁵no és avecuat non cus (?) le medesina lexa- /⁶tiva és aquesta:

Recipe flor de violes, bug- /⁷lossa ana dragmas .IIII., amelles dolses pelades e con- /⁸quessades uncias semis. Sia feta decocció ab aygua /⁹ de indívia en què remull tota una nit; escor- /¹⁰sa de mirabolans citrins dragmas .VIII. e al mets; /¹¹sia fregat e colat e sia-y posat riubarber pes /¹²de dos dinés, spise nardi pes de malla, sia.n /¹³feta coladura a .IIII. uncias aplicant ho amin- /¹⁴vant segons serà vist al metga, com aquesta /¹⁵medesina no s'esgort sinó en matèria calda /¹⁶com aquesta és cumu-

8.19 aval, llegiu «avall».

8.22-23 i 9.4 metga, llegiu «metge».

8.24 pestelenciall, llegiu «pestelenciall».

8.25. pestilenciall, llegiu «pestilenciall».

9.4. metga, llegiu «metge».

9.8 nessecàrias, llegiu «necessàries».

9.23 i 10.14 metga, llegiu «metge».

v [= 13] /²⁴.bra que té en lo cap, que agen cadelons pe- /²⁵.tits de leyt e fesos per la espina sian po- /²⁶.sats en la sumitat del cap. E axí metex hi /^{*1}són bons pollets petits; hoch encara molt bo /²⁷lo següent:

Recipe una erba qui.s fa en la ca- /³.re de le aygua que ha le fulla axí com ha /⁴lantilla e dian-li los speciés lantiginis aquae. /⁵E sia picada han un morter bé. E puy me- /⁶.teu-la han un drap que sia en guisa d'en- /⁷.pastra e sia ascalfat e sia posat en lo front /⁸que sia un poch ascalfat e sia que tengua /⁹de pols ha pols e tentost dormirà.

Item /¹⁰per lo cas metex de dolor de cap que vingua /¹¹per calor, fe-li lo que.s seguex:

Recipe màstech /¹²que sia bé pulverizat e such de solatrum /¹³ho oli rosat e vinagra grech e sia fet de tot /¹⁴açò una pleta ben ampla que bast de pols /¹⁵ha pols e sia continuat.

APÈNDIX

I) Mots que apareixen subratllats en la transcripció feta per Bastero:

pomell 2.15	amerat 4.25
asquivat 2.16	torade 4.25
immondícia 2.20	venositat 6.11
esquivar 2.20	venositat 6.13
verdura 3.4	pedra batzaar 6.15
créxens 3.5-6	defellensa 5.16
esquivar 3.7	salses 3.16
ordiat 3.9	presa 6.18
avenat 3.10	bosi 6.22
esquivar 3.10	bubo 6.22, 6.25
osells 3.11	abeuratga 7.1
ussells 3.13 (sic)	foriosa 9.5
polletes 3.13	jolep 9.23
asquívats 3.14	exerop 9.24
als 3.14	julep 11.4
mostalla 3.14-15	ascorsa 11.6
oruga 3.15	candida 11.6
lusos 3.18	maragda 6.16
preparats 3.18-19	enrosada 12.16
asquivedors 3.24	amerat 12.17
esquivedós 3.22-23	en torn 12.18
digesta (sic) 4.2	cadelons 12.24
asquivedor 4.10	pollets 13.1
goigs e alegrias 4.13	hoc encara 13.1
regiment 4.15	la care de la aygua 13.2-3
matí 4.18	pleta 13.14
candit 4.23	bast 13.14.
asetositat 4.24	

II) Mots que Bastero va anotar al marge de la seva còpia, a vegades amb una breu aclaració:

pomell -i- pom, bola 2.15
ordiat 3.9
avenat 3.10
ussells 3.13
polleta, dim[inutiu] 3.13
alls 3.14
amerat 4.25
venositat 6.11
maragde .i. esmeralda 6.16
bubó 6.22
enrosar .i. Arrorare < irrorare 12.16
cadelon .i. cadell 12.24
pollet dim[inutiu] 13.1

ABREVIATURES

Agramont = J. VENY, «Regiment de preservació de pestilència» de Jacme d'Agramont (s. XIV). *Introducció, transcripció i estudi lingüístic*, Tarragona, 1971.

Autoridades = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario de la Lengua Castellana*, llamado de *Autoridades*, 6 vols., Madrid, 1726-1739.

Corachan = M. CORACHAN, *Diccionari de Medicina*, Barcelona, 1936.

Concordie = *Concordie Apothecariorum Barchinone*, Barchinone, 1511 (Edició facsímil, Universitat de Barcelona, 1980).

DECom = J. COROMINES, *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, 3 vols. (A-FI), Barcelona, 1980-1982.

DCEC = J. COROMINAS, *Diccionario Crítico Etimológico de la Lengua Castellana*, 4 vols., Madrid, 1954.

DCVB = A. M. ALCOVER-F. DE B. MOLL, *Diccionari Català-Valencià-Balear*, 10 vols., Palma de Mallorca, 1932-1962.

Dioscórides = César E. DUBLER, *La «Materia Médica» de Dioscórides. Transmisión medieval y renacentista*, 6 vols., Madrid, 1951-1959.

Gual = M. Gual, *Vocabulario del comercio medieval. Colección de aranceles aduaneros de la Corona de Aragón (siglos XIII y XIV)*, Tarragona, 1968.

Gual, Primer = M. GUAL, *El primer manual hispánico de mercadería (siglo XIV)*, Barcelona, 1981.

Masclans = F. MASCLANS, *Els noms de les plantes als Països Catalans*, Granollers-Barcelona, 1981.

Nebrija 1561 = *Ditcoianrium medicum olim Salmanticae ab Antonio Nebrissensi commentum*, Barchinone, 1561.

12.24 *cadelons*, llegiu "cadellons".